

MARIA JESÚS RUBIERA, UNA APORTACIÓ A L'ESTUDI DELS ARABISMES DEL CATALÀ I A LA NORMALITZACIÓ LINGÜÍSTICA

Josep FORCADELL SAPORT
Universitat d'Alacant

1. Raons que em vam fer aproximar-me a l'arabista Maria Jesús Rubiera

Entre els valencians hi ha (o hi havia) una simpatia tradicional pel període musulmà de les actuals terres valencianes. És una opinió popular, encara que no sempre exacta o ben documentada, que les construccions antigues, les ruïnes, les xarxes de rec, l'agricultura i, fins i tot, bona part dels tòpics de la literatura paisatgística de principis del segle XX, als quals era molt fidel V. Blasco Ibáñez, tot era *moro* o d'aquella època, inclosos els valencians. El coetani himne regional és una mostra representativa d'aquella visió folklòrica i de sarsuela de la realitat.

Però aquesta visió popular, davant de qualsevol reflexió amb un mínim de documentació a la mà, no s'aguantava; calia una visió del passat més sòlida i un coneixement o una interpretació de la realitat que no estigueren distorsionades per tòpics emmascaradors.

En els últims vint-i-cinc anys s'han escrit una sèrie de novel·les i d'obres poètiques en la literatura catalana feta al País Valencià que tracten o estan ambientades en el passat islàmic, des d'una perspectiva delerosa de recuperar un passat que ens havia estat amagat, però amb una major fonamentació científica deutora de les aportacions dels estudis universitaris sobre la història del País Valencià. La recuperació d'aquella societat, que forma part del nostre llegat històric, o la creació

d'un espai per a projectar l'imaginari col·lectiu en una societat passada més o menys idealitzada, ha sigut i és un referent fructífer per a la creació literària dels valencians. Aquest tema, l'ha estudiat un altre arabista, Mikel de Epalza, que va encunyar el terme de *morofflia* per a descriure aquest fenomen de la literatura valenciana¹.

A la curiositat inicial que els valencians podfem sentir per tots els elements més o menys d'època islàmica que pogueren estar presents en la cultura valenciana actual, caldria afegir la repercusió de la lectura d'autors com el lingüista Manuel Sanchis Guarner, l'assagista Joan Fuster o els historiadors Joan Reglà o Enric A. Llobregat, entre altres. La lectura de les seues obres va estimular molts estudiants dels anys setanta i vuitanta a fer una aproximació al passat islàmic amb unes perspectives científiques i, a la vegada, profundament respectuoses amb el nostre passat històric i l'aportació d'aquells *pre-valencians* a la nostra cultura actual.

Per això, comptar amb el consell i l'opinió de Maria Jesús Rubiera, i d'altres arabistes del Departament d'Estudis Àrabs i Islàmics de la Universitat d'Alacant, ha sigut i és una fortuna, no sols per als qui estem vinculats amb la Universitat d'Alacant, sinó per a tots els valencians i per a la filologia catalana.

El meu treball diari al Servei Tècnic de Normalització Lingüística des de juny de 1986 m'obligava a resoldre dubtes sobre els nombrosos arabismes presents en la documentació medieval i d'època moderna que ens arribaven al Servei, que, d'altra banda, no sempre estaven ben resolts o suficientment documentats pels grans diccionaris disponibles².

¹ Vegeu Mikel de Epalza, "Alguns aspectes de la morofflia literària actual al País Valencià", *Sharq al-Andalus. Estudios Árabes*, 1, ps. 169-172.

² Recorde, per exemple, algunes d'aquelles consultes en què, després de pegar-li voltes a una paraula, Maria Jesús Rubiera, trobava l'etimologia o identificava una forma no documentada d'un vell arabisme valencià i esclatava d'alegria i de goig per la petita troballa lingüística. Així, per exemple, el dia que, a partir d'una documentació d'Elx dels segles XIV i XV exhumada pel professor Josep Hinojosa que el Servei estava revisant, va llegir uns arabismes, *gebels* i *gilis*, amb el significat de terrenys 'dels absents' o 'dels que havien fugit de les seues terres', de la mateixa arrel i significat que *alqueber*, hàpax de la crònica de Jaume I en la conquesta de Mallorca que Coromines no explica de manera satisfactòria, potser per falta de claredat del context o per no disposar de més

A més a més, hi havia la curiositat per conèixer el considerable cabal dels arabismes encara vius en el català actual.

Al poc de temps de constituir-se el Servei Tècnic de Normalització Lingüística de la mà de Rafael Alemany, els arabistes de la Universitat d'Alacant, i especialment, Maria Jesús Rubiera, en aquells moments directora del Departament, ens van demanar la col·laboració del Servei en la revisió dels seus textos en català. A banda de la qüestió dels arabismes s'hi plantejava una altra que en aquell moment estava per resoldre d'una manera unitària i definitiva: la transcripció dels mots àrabs al català i les interferències d'altres llengües, especialment el francès, en l'adaptació de termes àrabs al català modern.

Aquestes dues raons, l'oferiment d'una opinió sòlida per a aproximar-nos al món islàmic, especialment als aspectes lingüístics, i la voluntat decidida de Maria Jesús Rubiera per conèixer i usar la llengua i la literatura pròpies del seu país d'adopció i els contactes amb el nostre Servei que se'n derivaven, van fer que necessitàrem sovint l'orientació i el consell d'aquesta arabista.

L'opció de Maria Jesús Rubiera per fer un ús normal del valencià com a llengua de relació i com a llengua d'expressió científica va suposar per a nosaltres una font de treball estimuladora i un repte. Així, a més de continuar en els seus treballs i les reflexions sobre els diferents camps de la filologia i de la literatura relacionades amb el País Valencià i tota la cultura catalana, en un acte de coherència intel·lectual i amb una generositat mereixedora d'encomi va començar a escriure i a parlar en valencià. En aquest procés de recerca científica i, alhora, d'aprenentatge de la llengua va comptar amb la col·laboració de diversos membres del Departament de Filologia Catalana i amb el Servei de Normalització Lingüística.

Per a nosaltres, un Servei que acabava de nàixer i necessitava demostrar la seua utilitat tant en l'àmbit administratiu com en el de suport a l'ús del valencià en tots els àmbits acadèmics, Maria Jesús Rubiera va ser un estímul decisiu. Una catedràtica, ens enviava contínuament materials per a traduir i, ben prompte, per a revisar. Les

exemples. Vegeu Joan Coromines, *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, I, Curial Edicions Catalanes, Barcelona, 1983 (4a ed.), s. v. *algieber*.

dificultats que, de vegades, comportava la traducció, bé per la matèria objecte de reflexió o per aspectes estrictament lingüístics o de transcripció, eren recompensades, en lliurar la versió revisada, amb llargues converses, explicacions i matisacions sobre aspectes culturals, sobre les transferències lingüístiques i culturals o sobre aspectes més estrictament filològics.

En aquest context se'm va despertar la curiositat, i la necessitat, per conèixer el món islàmic i els contactes fructífers entre l'àrab i el català, especialment en les terres valencianes.

Vaig tenir l'oportunitat de seguir un curs d'àrab i un curs de doctorat sobre els arabismes del català impartits per Maria Jesús Rubiera. Aquest curs, al qual van assistir també com a alumnes tots els membres del Departament, va esdevenir un seminari setmanal sobre els arabismes del català al llarg de tres cursos acadèmics i va comptar amb beques del Pla EVA de la Generalitat Valenciana per a la realització de diversos projectes sobre arabismes. La generositat i, molt sovint, la paciència a explicar-me els fets culturals i literaris de l'islam o a repetir-me els fenòmens lingüístics de l'àrab i el seu pas a les llengües romàniques, han estat determinants en les relacions entre mestra i alumne, la qual ha tingut l'amabilitat de considerar-me, en alguna ocasió, com a col·laborador.

2. La normalització lingüística. L'ús dels arabismes en el català actual

En el català modern, i especialment des de la recuperació d'institucions d'autogovern dels diferents territoris de llengua catalana, s'ha produït, i continua produint-se, un moviment d'anada a la documentació històrica per a obtenir arguments que ajuden a fixar la terminologia específica de tots els camps que en els últims anys es poden expressar amb una certa normalitat en català. És cert que l'existència d'un terme històricament no en justifica per si mateix la recuperació i la difusió. La fonamentació històrica pot ser una raó, però convé tenir present, a més, el sistema lingüístic actual i les evolucions que s'hi han produït; les solucions adoptades per altres llengües de cultura veïnes, i, si cal o n'hi ha, les recomanacions o els acords dels organismes internacionals que directament o indirectament es refereixen a la terminologia.

Per a fixar els criteris d'aquest procés d'anada i tornada al passat per trobar solucions lingüístiques vàlides per a les necessitats d'avui o per proposar solucions més coherents amb el geni lingüístic del català, són fonamentals les aportacions que es van fer en els cicles de conferències "Tradició i modernitat en el llenguatge administratiu"³ i de diversos treballs sobre el llenguatge jurídic i administratiu en època foral, a Catalunya, impulsats per Carles Duarte i Montserrat des de l'Escola d'Administració Pública de Catalunya, i, al País Valencià, per Emili Casanova des de la Facultat de Filologia, entre altres. Una bona mostra d'aquestes aportacions es poden trobar en la revista *Llengua i Dret* publicada per l'Escola d'Administració Pública de Catalunya.

En les sessions del seminari sobre arabismes del valencià hem tingut presents bona part d'aquests criteris. D'altra banda, estem convençuts que, més enllà de la simpatia pels arabismes històrics en desús, hi ha la convicció que en els usos científics, en els registres especialitzats, i més encara en l'ús col·loquial, les llengües tenen unes dinàmiques i unes convencions que no són fàcils d'alterar. Una altra cosa és el registre literari, en el qual es pot fer un esforç de recuperació i de recreació d'arabismes avui en desús o que tenen una vigència esmorteïda o reduïda a un àmbit geogràfic determinat, o bé que tenen un significat molt restringit. D'això, en tenim bones mostres en la literatura catalana dels últims vint-i-cinc anys de la mà d'autors com Josep Lozano, Ferran Cremades, Miquel Ferrà o Josep Piera, algun dels quals van ser invitats pel Departament a presentar les seues obres a la Universitat d'Alacant.

Pel que fa a l'estudi dels arabismes, es plantegen dos camps de recerca ben diferents. D'una banda, la documentació i la fixació dels arabismes històrics, tant si estan en desús com si encara estan vius, i els processos que han seguit fins arribar a les formes actuals i al seu significat, o significats, en català. D'una altra, hi ha el repte de

³ Carles Duarte i Raimon Alamany (eds.), *Tradició i modernitat en el llenguatge administratiu*, Escola d'Administració Pública de Catalunya, Barcelona, 1986, amb conferències de C. Duarte, R. Comet, X. Lamuela, A. Santamaria, E. Casanova i M. T. Cabré. L'any 1986 es van fer les II Jornades, que es van publicar amb el títol *El llenguatge administratiu: mètode i organització*, Barcelona, 1988.

l'adaptació dels nous arabismes que entren ràpidament a través dels mitjans de comunicació, sovint vehiculats a través d'altres llengües, especialment l'anglès i el francès, o la qüestió, cada dia més present, de l'onomàstica islàmica i la comunicació amb els immigrants del Magrib.

En tots dos camps, hi ha un tema fonamental en el qual convé aprofundir: la unificació dels criteris de transcripció de l'àrab al català. Per provocar la reflexió sobre aquest tema, el Departament d'Estudis Àrabs i Islàmics va convocar unes Jornades Tècniques sobre la Normalització dels Arabismes en Català, que van tenir lloc a la Universitat d'Alacant els dies 27 i 28 d'octubre de 1986, promogudes per Maria Jesús Rubiera⁴. Les conclusions d'aquelles Jornades van ser presentades a l'Institut d'Estudis Catalans, amb altres consideracions de Maria Jesús Rubiera referides als arabismes del català.

L'Institut d'Estudis Catalans, l'any 1990, va publicar en els *Documents de la Secció Filològica*, I, una "Proposició sobre els sistemes de transliteració i transcripció dels mots àrabs al català" elaborada pel professor de la Universitat de València Lluís B. Polanco a partir dels resultats de les Jornades que havien tingut lloc a la Universitat d'Alacant⁵. En aquest document, l'Institut d'Estudis Catalans respon, a més, a la consulta de Maria Jesús Rubiera sobre els mots d'origen àrab acabats en *-l*, més genuïns en català que no les terminacions en *-ita* o *-ida*, en molts casos amb un considerable arrelament però que responen a solucions franceses.

En el procés actual de normalització lingüística del català i, de retruc, de normativització d'aquells aspectes encara no ben resolts, com ara alguns relacionats amb l'adaptació dels nous arabismes, la revisió d'alguns arabismes calcats del francès o la fixació i la difusió d'uns criteris de transcripció de l'àrab al català, les aportacions de Maria Jesús Rubiera han sigut decisives, per la seua activitat científica, per les

⁴ Vegeu les notícies en Lluïcia Martín, "Reunió tècnica per la normalització de noms i textos d'origen àrab", *Sharq al-Andalus*, 4 ps. 377-383, i Lluís B. Polanco, "Sistemes de representació gràfica de mots àrabs en català", *Sharq al-Andalus*, 5, ps. 11-30.

⁵ Aquest document va aparèixer en *Sharq al-Andalus*, núm. 5 (1988), amb el títol "Sistemes de representació gràfica de mots àrabs en català", amb una excel·lent introducció sociolingüística i històrica.

seues publicacions i pels treballs en marxa actualment. Al darrere d'aquest interès s'hi podria trobar la ferma convicció d'una arabista que entén que cal fer la normalització de l'àrab i el català, de l'aportació mútua entre totes dues llengües i totes dues cultures. Sols així es podran posar en el seu lloc les relacions recíproques entre la llengua àrab i la catalana al llarg de la història i fer del català una llengua capaç d'adaptar, sense intermediaris, els arabismes que les noves relacions internacionals i els àgils mitjans de comunicació ens porten diàriament a casa amb les notícies de tot el món d'expressió àrab. Això, entenc, és el que pretén ella, i tot el Departament d'Àrab: d'una banda, estimular la formació d'arabistes catalanoparlants que s'interessen per totes dues filologies i, d'una altra, aportar bona part de la seua activitat científica i acadèmica per al coneixement de les relacions entre ambdues cultures.

3. Algunes reflexions generades pel mestratge de Maria Jesús Rubiera

Cada cultura que ha passat per aquestes terres o amb la qual hem tingut o mantenim algun contacte, ha aportat noves tècniques, noves institucions, nous elements i nous materials i, consegüentment, els noms que els designen. En el llarg procés de conformació del lèxic valencià actual podem trobar una considerable quantitat de mots d'origen àrab o vehiculats per l'àrab (l'**algeps** o **guix** totes dues formes provinent del grec *gypsós*, per exemple).

Quan una tècnica o un element de la cultura ha quedat en desús (ex. l'**atovó** o **atova** d'argila o fang assecat al sol; el **safareig**, etc.), es pot produir un desplaçament semàntic o bé aquest mot tendeix a desaparèixer a poc a poc. El mateix ha ocorregut amb les institucions, els càrrecs i els treballadors de l'Administració pública. Uns han desaparegut (el *mostassaf*, per exemple) o altres han desplaçat el seu significat originari (l'*agutzir* 'oficial de la justícia o del municipi', que de *wazir* 'ministre', 'visir', ha passat a designar un humil funcionari municipal que ja ha desaparegut en moltes poblacions).

El nivell de coneixement, de conservació i de (re)utilització del patrimoni cultural i de la llengua que el conforma és un dels testimonis més fidels del grau de cultura d'un país i no hi ha raons per a renunciar-ne a l'ús mentre siguen vàlids. El passat islàmic, especialment el

llegat lingüístic, de les actuals terres de parla catalana ha de ser valorat i acceptat com un fet més de la història d'aquestes terres i de la conformació del català.

La recuperació d'un terme o l'ús d'un mot en el sentit primigeni o amb les modificacions generades pels desplaçaments semàntics que els canvis temporals i culturals poden produir, és una aportació dels filòlegs, en aquest cas dels arabistes, que els usuaris del català i de les altres llengües deutores de l'àrab hem d'agrair i de valorar positivament. L'estudi dels arabismes és, encara, una font de sorpreses capaç d'enriquir la llengua viva i una eina imprescindible per a l'estudi de la documentació d'època foral.

Convé tenir presents les reflexions dels arabistes sobre el llarg i desigual període de contacte entre l'àrab i el català durant quasibé nou segles, no sols pel que fa als fenòmens de transmissió cultural i lèxica, sinó també a l'evolució que totes dues llengües, o les varietats geogràfiques o socials que estaven en contacte immediat, van anar experimentant i, per tant, les diferents grafies amb què en les llengües receptores, una vegada superat el filtre fonològic, representaven allò que escoltaven als veïns de llengua i cultura diferent, però no del tot estranya.

Els contactes entre l'àrab i el català al llarg de la història i actualment, és un camp obert que encara té molts buits per emplenar. I, en aquest àmbit, s'ha d'avançar de la mà de lingüistes coneixedors de l'àrab i del català.

En l'estudi dels contactes culturals i lingüístics entre dues societats de civilització i llengües tan diferents com la islàmica i la cristiana en l'època foral valenciana -com ja fa temps que reclamava Germà Colón, i predicava amb l'exemple en l'edició dels *Furs de València* amb Arcadi García⁶- cada volta es fa més necessària la col·laboració de lingüistes i d'historiadors per a entendre rectament la documentació conservada.

Com a ex-alumne i company del seminari d'Arabismes del Català, però sobretot com a lector i usuari dels vostres treballs, m'agradaria que continueu sent generosa i suggeridora de projectes amb tots aquells que s'acosten demanant-vos consell i opinió. Faig meues les paraules del

⁶ Vegeu la interessant i completa "Introducció" de Colón, Germà i García, Arcadi, *Furs de València*, vol. I, Ed. Barcino, Barcelona, 1970.

vostre mestre Emilio García Gómez en el pròleg de 1981 al vostre llibre *Ibn al-ʿYayyāb. El otro poeta de la Alhambra*⁷, i us desitge que gaudiu molts anys del vostre treball, perquè, estic convençut, que l'arabística, la filologia i la cultura catalana, n'eixirem beneficiats.

⁷ "Sólo me resta expresar mis deseos de que María Jesús Rubiera tenga una larga vida, llena de afán y goce del trabajo que le permita abordar y ampliar sus felices investigaciones en el fecundísimo campo de los estudios nazaríes". Reeditat pel Patronato de la Alhambra i Generalife, Granada, 1994.